

Oponentský posudek disertační práce

Autorka:	Mgr. et Mgr. Martina Lietavcová
Disertační práce:	Morfologické a fonologické povědomí jako prediktory čtenářské gramotnosti
Studijní program:	Pedagogická psychologie
Školitel:	doc. Mgr. Jiří Jošt, CSc.

Aktuálnost zvoleného tématu

Autorka disertační práce se zabývá aktuálním tématem. I když je velké množství závěrečných prací věnováno otázkám gramotnostních obtíží, případně specifickým poruchám učení, jistě není toto téma zcela vyčerpáno. Sledování vývoje dětí od předškolního věku do věku školního, hledání souvislostí mezi pregramotnostními dovednostmi a rozvojem čtenářské gramotnosti, jak se buduje v mladším školním věku, je poměrně využívaný postup – nejenom v zahraniční literatuře, ale i v České republice (např. na katedře psychologie PedF bylo několik takových prací v posledních 10 letech realizováno). Tento postup by měl umožnit identifikovat faktory, které jsou pro rozvoj gramotnostních dovedností zásadní, což může být významné pro následné intervence u rizikových dětí – úloha fonologie a morfologie je přitom neopominutelná. Toto téma je autorce vlastní i na základě profesních poradenských zkušeností. Je celá řada dětí, kterým by cílená podpora v předškolním věku, zaměřená právě na oblasti, které jsou významné pro rozvoj čtenářských dovedností, mohla významně pomoci.

Přístup k řešení, teoretické zázemí

Předložený text splňuje formální kritéria kladená na disertační práce (abstrakt, teoretická část, praktická část, metodologie, nálezy, diskuse). Rozsahem je práce možná až nad limitem; včetně seznamu literatury, seznamu tabulek a grafů a přílohami má disertace 210 stran.

Těžištěm autorčina řešení je sledování vlivu morfologických a fonologických schopností na rozvoj čtenářských dovedností. Autorka je však nesleduje izolovaně, nýbrž vytvořila velmi pestrou paletu možných vlivů z oblasti jazykového a řečového vývoje, kognitivních aspektů, ale i dalších oblastí, jak je pohlaví, anamnestické údaje, rodinné vlivy. Její přístup je longitudinální, sledovala děti od předškolního věku až do 3. ročníku. Pro splnění cílů disertační práce využívá statistických postupů, které jí umožňují doložit prediktivní roli sledovaných ukazatelů.

Práce se poměrně rozsáhle – teoretická část je koncipována cca na 90 stranách. Autorka šla velmi do šířky, téměř monografickým způsobem. Rozumím tomu, že nechtěla opomenout nic, co lze odborné literatuře nalézt. Zabývá se vymezením čtenářské gramotnosti i jejími etapami, předpoklady pro rozvoj čtenářské gramotnosti, včetně jazykových předpokladů, popisem budování čtenářských dovedností, včetně výukových metod čtení, ale také specifickými poruchami učení. V těchto kapitolách čerpá zejména z tuzemské literatury, předkládá kompilačním způsobem fakta našich autorů spíše všeobecně známá – některé pasáže by zde ani nemusely být. Teoretická část práce má sloužit jako předpolí pro část praktickou – např. pasáže o výukových metodách čtení považuji za zbytečné, neboť se o dosažených rozdílech z hlediska metod v empirické části práce nepojednává. Sice se výzkumný vzorek dětí z hlediska výukových metod čtení popisuje, nicméně nejsou nálezy čteny z toho pohledu. Naopak ale oceňuji část, ve které se již autorka soustřeďuje na fonologické a morfologické schopnosti a prediktory čtení. A zde také ve větší míře, než v předchozím textu vychází ze zahraniční literatury, takže i čtenář,

který se na poli pohybuje, se může dozvědět něco nového. Celkově hodnotím práci s literaturou za příznivou, seznam obsahuje více než 200 titulů.

Metodologie

Autorka zvolila longitudinální sledování předškolních dětí, se statistickou identifikací faktorů, které se ukázaly být pro rozvoj gramotnostních dovedností zásadní. Využívá přitom externí pomoci statistika, což je zcela legitimní. Než se zaměřím na výsledky práce, dovolím si autorku upozornit na některé ne příliš šťastné formulace nebo chybějící údaje.

- Hypotézu 1 považuji za příliš obecnou (*Úroveň faktorů kognitivního charakteru v předškolním věku má podstatný vliv na rozvoj čtenářských dovedností*), prospělo by zpřesnění, kterých faktorů by se to mělo týkat.
- *H4 Osobní anamnéza je faktorem, který ovlivňuje proces a úroveň čtení.* Chápu, co autorka myslela, tedy že některé anamnestické údaje mohou být identifikovány jako prediktor obtíží ve čtení. Ovšem osobní anamnéza je část anamnestického rozhovoru (či dotazníku) a ten samozřejmě neovlivňuje proces a úroveň čtení.
- *H6 Děti s podezřením na specifickou poruchu učení se liší v porovnání s dětmi běžně se vyvíjejícím.* V čem se liší? Mělo by být specifikováno.

Hypotézám by navíc prospělo, kdyby byly provázány s nějakým odůvodněním, proč jsou takto stanoveny.

Chybí mi také detailnější popis vzorku. Z textu se dozvídáme o podílu dívek a chlapců, podílu výukových metod čtení ve vzorku. Obvykle bývá také uváděn věk, přivítala bych také zpřesnění lokality, kde byl výzkum prováděn. Kapitoly 9.3 mohla autorka využít v teoretické části, když uvádí již publikované nálezy (do metodologie nepatří).

Kapitola 9.4 pracuje s pojmem „suspektní skupina“. Rozumím tomu, co autorka touto skupinou míní, nicméně zajímalo by mne, jak byly rizikové děti z hlediska budoucích čtenářských obtíží identifikovány. Proším autorku, aby provedla zpřesnění při obhajobě disertační práce.

Pro odpovědi na stanovené otázky autorka zvolila celou řadu údajů a nálezů z diagnostických postupů, které se používají v poradenské diagnostice (a některé jsou možná již zastaralé). Nejsou k dispozici nástroje, které jsou aktuálnější? Autorka sice pracuje s dosaženými hodnotami, nikoli normami, tak zde není problém v hodnocení dětí, nicméně disertační práce bude sloužit jako zdroj pro další studenty – může tak být posilován názor, že pracovat se staršími metodami je vhodné. Přitom v některých oblastech jsou k dispozici nové nástroje (např. Baterie testů fonologických schopností). A u některých nástrojů, které postihují „obsahové“ otázky, může starší metoda narušovat validitu dosažených výsledků (např. Test vědomostí předškolních dětí – byl vydán v 1992, jednalo se však o reedici nástroje z dřívějších let). Také bych přivítala, kdyby byl popsán způsob získávání dat u předškoláků. Jedná se o poměrně rozsáhlou baterii – byla snímána najednou nebo ve více sezeních? Byl vždy dodržen přesný postup (pořadí testů)?

Autorka pracuje s testem morfologického uvědomování, který byl připraven na Pedagogické fakultě JCU. Uvádí, že je nad možností práce prezentovat více výsledky, přesto rozkládá všechny položky. Jaká byla inspirace pro tvorbu tohoto testu? Více než položkovou analýzu bych ocenila výpočet vnitřní konzistence (reliabilita testu), protože malá spolehlivost testu může mít dopad na dosažené výsledky. Osobně mě překvapuje, že jednotlivé subtesty byly syceny rozdílným počtem položek – je nějaké odůvodnění pro tento postup?

Kapitola 10.2 postupně seznamuje čtenáře se získanými daty skrze použité metody. Je poměrně rozsáhlá a zpracována nepříliš vstřícně k uživateli. Obsahuje totiž vždy kromě získaných údajů i pasáže, které test metodologicky popisují a uvádějí dále výsledky jiných výzkumů. Ztrácí se srozumitelnost – čtenář musí dohledávat, kde je hranice literatury a vlastního sdělení. Spíše bych přivítala, kdyby nejdříve byly nástroje představeny v samostatné podkapitole, i s odkazy na literaturu a s dalšími detaily a v dalších kapitolách by se autorka již zabývala výhradně získanými

daty. Současně upozorňuji, že popisná statistika nálezů bývá obvykle charakterizována více detailně (např. průměr nejenom na celá čísla, ale i desetinná, uvedení směrodatné odchylky, mediánu).

Cíle disertace a jejich naplnění

Autorka provedla několik statistických postupů, které jí umožňují vyslovit se ke stanoveným cílům práce a hypotézám.

Pro faktorovou analýzu čtenářských dovedností bylo zvoleno 12 proměnných – prediktorů (morfologie, fonologie, verbální a neverbální složka pracovní paměti, verbální a neverbální rozumové schopnosti, párově asociační učení, rychlé pojmenování, zrakové vnímání reverzibilních obrazců, řeč, klima v rodině a chování dítěte). Protože v názvu práce je dominantní fonologie a morfologie, dotazují se, v čem může být výhoda takto široce postaveného (a pracného) postupu? Z výsledků je patrné, že dominantní úlohu měl faktor F1, který sdružoval kognitivní a jazykové předpoklady a vysvětloval cca 38 % variance. Faktor F2 (způsob výchovy v rodině) a faktor F3 (behaviorální projevy dítěte) se uplatnil méně (kolem 10 % variance). Co z daného výsledku je možné vytěžit pro teorii a pro praxi?

Dále byla provedena regresní analýza, která si všímala předpokladů pro jednotlivé ukazatele čtenářských dovedností (rychlost čtení, počet chyb při čtení, porozumění čtenému v módu hlasitého i tichého čtení).

V závěrečné diskusi autorka komunikuje s odbornou literaturou a v rámci shrnutí se i vrací ke stanoveným hypotézám. Za zásadní nález lze zřejmě považovat to, že se fonologické schopnosti více vztahují k dekodování, zatímco morfologie více k porozumění čtenému, jde tedy o potvrzení údajů z literatury. Autorka se však vyslovuje i dalším sledovaným proměnným.

Závěr a další doporučení pro obhajobu

Kromě již stanovených otázek či odpovědí na dílčí komentáře bych se chtěla zeptat, jak autorka přistupuje k pojmu čtení (např. s. 96: *„Nabízí se otázka, zda má také v českojazyčném prostředí morfologické uvědomění samostatný vliv na čtení a na porozumění čtenému“*, dále H2 *„Morfologické uvědomění má v českém jazyce větší vliv na čtení než fonologické uvědomění“*). Nebylo by vhodnější vždy více specifikovat, která kritéria čtení máme na mysli (dekodování, správnost čtení či chybovost ve čtení, porozumění čtenému) (Předpokládám, že autorka za čtení v první citaci považuje dekodování, zatímco ve druhé citaci i porozumění čtenému – prosím o vysvětlení.)

Dále by mne zajímalo, zda autorka vidí rozdíl v definování hyperlexie, jak vyplývá z jednoduchého modelu čtení a jak je pojímána v naší tradiční „dyslektologické“ literatuře (Matějček, Zelinková).

Které z předložených výsledků autorka považuje za stěžejní? Které nálezy potvrzují, že i pro češtinu, podobně pro jiné jazyky, je platný psycholingvistický základ gramotnotních dovedností? V čem by mohly výsledky práce přispět dalšímu zkoumání v dané problematice a jak poradenské či školské praxi?

Děkuji za vyslovení se k otázkám na obhajobě.

Disertační práce odpovídá kritériím kladeným na tento typ prací, doporučuji ji proto k obhajobě. Obsahová kritéria byla popsána výše, po formální stránce byly shledány občasné překlepy či chyby ve jménech (např. s. 35 Lidelherová).